

Wojciech Śwędzioł

Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie

ORCID: 0000-0002-1896-2908

Turystyka przygodowa jako kierunek kształcenia kadr dla turystyki

Summary

ADVENTURE TOURISM AS A DIRECTION OF EDUCATING PERSONNEL FOR TOURISM

The article addresses an important issue from the point of view of the allegations formulated by the employers' circles towards higher education regarding the incompatibility of educational programmes with the needs of the labour market. The author shows the shape of the adventure tourism brought to life at the Academy of Physical Education in Kraków. In the article the author presents the results of research in an attempt to answer the question whether such a profile creates a better chance for a career in the tourism industry. The research is a survey of preferences of employers during recruitment for a position related to tourism in companies organising tourist events. Results of this study indicate that in most companies experience is the strongest asset of candidates for a job. Adventure tourism major, however, is welcomed by the vast majority of respondents. The method used in this study refers to a small trial – this is due to the limited number of Polish companies organising adventure tourism or events with its elements. Among the few companies for which education is particularly important, a degree with a major in adventure tourism is an asset. Even those respondents for whom education is not a priority positively perceive the obtaining a degree in adventure tourism, as students of such major gain experience, acquire the skills needed to organise various tourist events and develop passions and interests which are also important in the tourism industry.

Key words: adventure tourism, education, employer, employment

red. Paulina Marchlik

Wprowadzenie

W ostatnim dziesięcioleciu turystyka przygodowa przekształciła się w jeden z najszybciej rozwijających się sektorów turystycznych na całym świecie. Ameryka Północna, Ameryka Południowa i Europa stanowią 70% docelowych destynacji w tym obszarze usług. Wartość rynkowa turystyki przygodowej z tych trzech regionów wyniosła w 2012 r. 263 miliardy USD, wzrastając o 65% CAGR (skumulowany roczny wskaźnik wzrostu) w latach 2009–2012. Agencja Global Data wskazuje na ponad 40% wzrost tego rynku w okresie 2017–2021. Podobnie Agencja PRNewsWire w 2014 r. informuje, że międzynarodowa turystyka przygodowa ma wzrosnąć do roku 2020, o co najmniej 46% (UNWTO 2014); Grupa IFC (International Finance Corporation), Bank Światowy i organizacja Adventure Travel Trade Association (ATTA) w badaniach opublikowanych w 2019 r. *New Traveler Research* potwierdzają trendy w preferencjach dotyczących wielkości rynku turystyki przygodowej. Badania dotyczyły Stanów Zjednoczonych i Australii (ATTA 2019). Coroczne doniesienie określane jako Adventure Travel Trends (ATT), przedstawiane przez ATTA, gromadzi dane zebrane od operatorów podróży przygodowych w celu zidentyfikowania pojawiających się i trwałych trendów w branży. Od ponad dekady ATTA prowadzi tę ankietę, która dostarcza informacji o perspektywach i cechach tego rozwijającego się sektora turystyki. Oprócz raportu z badań trendów, *Adventure Travel Financial Snapshot* z 2019 r. oferuje także dodatkowe informacje podkreślające sytuację finansową branży, co jednoznacznie wskazuje, że branża podlega ewolucji. 83% respondentów ankiety zgłasza, że ich przychody brutto w 2018 r. przekroczyły przychody brutto z 2017 r., zaś 59% spodziewało się wzrostu zysku netto w 2019 r. (ATT 2019). Kilka kluczowych ustaleń w ubiegłorocznym raporcie to fakt, że oprócz przygód związanych z dostarczaniem silnych emocji (potoczny „zastrzyk adrenaliny”), coraz większego znaczenia nabierają przygody kulturowe, niestandardowe lokalizacje i sposoby przemieszczania się (np. elektrycznym rowerem, lub przemieszczanie się na wzór odwiedzanych społeczności). Organizatorzy informują, że w ubiegłym roku odnotowano znaczny wzrost zainteresowania klientów: Skandynawią, Ameryką Południową, Afryką Północną i Południową oraz Bliskim Wschodem. 43% klientów biur podróży o profilu przygodowym jest w wieku 51–70 lat. Średni wiek podróżnika poszukującego przygód to 49 lat (ATT 2019). W kontekście tych doniesień nadchodzący czas zmagania się z poważnymi globalnymi problemami, jawi się w prognozach jako

szansa dla sektora turystyki przygodowej, aby poprowadzić przemysł turystyczny w kierunku bardziej zrównoważonej przyszłości.

Niniejszy artykuł wpisuje się niejako w nurt odpowiedzi na zarzuty formułowane przez środowiska pracodawców pod adresem szkolnictwa wyższego, a dotyczących braku kompatybilności programów edukacyjnych z potrzebami rynku pracy. W ostatnim dziesięcioleciu na świecie nastąpił wyraźny wzrost inicjatyw w zakresie kształcenia kadr dla potrzeb intensywnie rozwijającego się sektora turystyki przygodowej¹. W Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie w roku akademickim 2011/2012 na Wydziale Turystyki i Rekreacji (TiR) została utworzona – po raz pierwszy w Polsce – specjalność: Turystyka przygodowa. Artykuł ukazuje jej specyfikę oraz prezentuje wyniki badań, będące podstawą do udzielenia odpowiedzi na zasadnicze pytanie: Czy ukończenie studiów o takim profilu, stwarza większe szanse na zapoczątkowanie kariery zawodowej w branży turystycznej przez absolwentów kierunku studiów turystyka i rekreacja ze specjalnością turystyka przygodowa. Badania są sondażem preferencji pracodawców podczas rekrutacji na stanowisko związane z turystyką w polskich firmach organizujących imprezy turystyczne.

Turystyka przygodowa

Subiektywizm różnorodnych interpretacji zjawiska turystyki przygodowej w znacznym stopniu utrudnia precyzyjne zdefiniowanie tego pojęcia. Zwracała na to uwagę Durydiwka, opierając się na sformułowanych w literaturze światowej wytycznych i stwierdzając, że jest ona jedną z bardziej popularnych form współczesnej turystyki (Durydiwka 2003: 160). Turystyką przygodową określa się zazwyczaj rodzaj plenerowej turystyki aktywnej, wiążący się z czynnym wypoczynkiem, na świeżym powietrzu, najczęściej mającym miejsce w odległym, niejednokrotnie „dzikim” lub egzotycznym środowisku (Fennell 1999: 51). Zakłada ona przede wszystkim wypoczynek związany z kontaktem z naturą.

---

¹ Wymienione uczelnie to jedynie wybrane przykłady placówek, które w swojej ofercie posiadają kierunki bądź specjalności kształcące w zakresie turystyki przygodowej. Są to m.in.: Augsburg University, Charles University Prague, Manchester Metropolitan University, The George Washington University, University of Massachusetts, Keilir Academy Iceland, Thompson Rivers University Canada, Northampton Community College Pennsylvania, Montana State University Billings, Arctic University of Norway, ToiOhomai Institute of Technology on the North Island New Zealand.

Obecny jest również element edukacyjny oraz wysiłek fizyczny, który niejednokrotnie staje się wyzwaniem. Jednak najistotniejszym elementem tego rodzaju turystyki jest przygoda, związana z odkrywaniem, poznawaniem tego, co nowe, eksploracją terenu, czy pokonywaniem swoich słabości. Jako cechy charakterystyczne turystyki przygodowej autorzy wymieniają: podwyższony poziom ryzyka, niepewność rezultatów, wyzwanie, oczekiwanie nagrody wewnętrznej, nowość, stymulację, ucieczkę, eksplorację i silne, zróżnicowane emocje. Od tradycyjnej turystyki kwalifikowanej wyróżnia ją brak konieczności specjalistycznego przygotowania, umiejętności i posiadania sprzętu. Wyjazdy takie są w zdecydowanej większości organizowane przez profesjonalnych touroperatorów (Nowacki 2011: 281–290). Próby zbadania charakteru relacji istniejących między turystyką przygodową i aktywną podjął się autor artykułu *Turystyka przygodowa jako forma turystyki aktywnej?* (Sonelski 2013: 25–43). W opracowaniu tym zestawia on ze sobą różne opublikowane interpretacje turystyki przygodowej. Wydaje się jednak, że – w świetle przedstawianych dotychczas propozycji definiowania tego zjawiska – nadal brakuje interpretacji dostatecznie uniwersalnej. Obowiązujące definicje turystyki przygodowej negują w zasadzie dorobek nurtu pedagogiki przeżyć i historycznie ugruntowanych tradycji wychowania przez przygodę. Podkreślają zarówno subiektywizm, jak i udział komponentów ryzyka, nowości oraz egzotyki. Jednakże warunkiem przeżycia przygody nie jest przecież obecność ryzyka, lecz już samej emocji, zaś niecodzienne przeżycia noszą znamiona transgresji, gdzie człowiek przekracza swoje dotychczasowe możliwości w zakresie osiągnięć materialnych, fizycznych, symbolicznych lub społecznych, wzbogacające jego świat wartości. Takie rozumienie przygody, a w konsekwencji także turystyki przygodowej, może stanowić pomost łączący ją z obszernie opisywanym w literaturze wychowaniem przez przygodę, co wydaje się w pełni uzasadnione. A zatem, w moim przekonaniu: **turystyka przygodowa (w szerokim rozumieniu) jest to każda forma turystyki zorientowanej na niecodzienne przeżycia (związane z doświadczaniem emocji, ryzyka subiektywnego lub obiektywnego) i mająca cechy transgresji.** W takiej postaci definicji tego pojęcia, to transgresja staje się kluczem, który odróżnia przeżycia „klasycznych” form turystyki od przeżyć turystycznych o znamionach przygody. Wyznacznikiem tych przeżyć staje się nie ryzyko, lecz akt transgresji. Pierwszy w życiu biwak jest niekwestionowaną przygodą, choć zazwyczaj nie jest ryzykowny, bowiem odbywa się najczęściej pod opieką rodzica, wychowawcy lub instruktora, jednakże silna emocja i przekroczenie pewnej granicy pozostawiają trwałe ślady w osobowości człowieka (Swędziół 2014: 67–70). Każda forma

turystyki kwalifikowanej może zatem zostać dopełniona o element transgresji, dzięki czemu stanie się przygodą (turystyką przygodową). Z drugiej strony każdy może przeżyć przygodę życia, bez znawstwa i specjalistycznego sprzętu, powierzając się czyjejs opiece i wyjeżdżając kolejką na górski szczyt przy założeniu, że będzie to dla niego przeżycie wykraczające poza jego dotychczasowe ograniczenia. Przyjęcie takiej perspektywy nie wyklucza zatem przygody w turystyce, rekreacji i sporcie rozumianej np. jako forma terapii, czy metoda edukacji. Błędem i pewnym wypaczeniem byłoby definiowanie turystyki przygodowej wyłącznie jako produkt, na czym najwyraźniej koncentrują się naukowcy, którzy opisują zjawiska w turystyce. **Turystyka zawsze była i nadal jest, nierozłącznie związana z wychowaniem** (Swędzioł 2017: 114–115). Odstąpiwszy od dalszych rozważań terminologicznych oraz od dyskusji na temat edukacji w kontakcie z przyrodą, zaprezentowane zostaną wyniki badań sondażowych, odpowiadających na pytanie, czy ukończenie studiów o takim profilu stwarza większe szanse na zapoczątkowanie kariery zawodowej w branży turystycznej, przez absolwentów kierunku turystyka i rekreacja o specjalności turystyka przygodowa. W tym celu przedstawiona zostanie struktura specjalności, którą współtworzą blok praktyczny o nazwie przestrzenne formy aktywności przygodowej, będący swoistym rdzeniem specjalności i przedmioty teoretyczne oraz praktyka.

Struktura specjalności turystyka przygodowa na Wydziale Turystyki i Rekreacji Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie

Specjalność turystyka przygodowa została utworzona w Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie w roku akademickim 2011/2012 jako uzupełnienie oferty Wydziału Turystyki i Rekreacji. Inicjatorami przedsięwzięcia byli pracownicy Zakładu Alpinizmu i Turystyki Kwalifikowanej, jednostki działającej w Katedrze Turystyki i Rekreacji, Wydziału Turystyki i Rekreacji. Powołanie do życia nowej specjalności wiązało się ściśle z tradycjami Zakładu Alpinizmu (Ręgwelski 2011: 35–42; Rokowski 2011: 23–28), którego pracownicy przez wiele lat prowadzili zajęcia dydaktyczne z zakresu wspinaczki oraz różnych form turystyki kwalifikowanej z silnym zaakcentowaniem przestrzeni gór (m.in. Tatry i Gorce) oraz Skałek Podkrakowskich i znajdującego się w obszarze miasta Zakrzówka. Wspomniane wieloletnie tradycje, co prawda bez teoretycznego podłoża, będącego przedmiotem współczesnej dyskusji, bardzo ściśle

nawiązywały jednak do nurtu *outdoor education* i jego wyznaczników (Palmer-Kabacińska 2012: 16–20). Pogłębiająca się, coraz intensywniejsza refleksja nad agresywną turystyką masową, pierwsze symptomy niżu demograficznego oraz zmiany programowe w Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie² zainicjowały pomysł utworzenia „nowej marki”, całkowicie niepodporządkowanej nie-sprzysługującej sytuacji. Dodatkowo dostrzeżone zapotrzebowanie na specjalistów z „nowych dziedzin” ze strony branży MICE³ i równoległy sondaż oczekiwań studentów kierunku TiR, spowodowały sytuację, w której powołanie do życia nowej, atrakcyjnej i przyciągającej uwagę studentów specjalności było potrzebne i uzasadnione. Turystyka przygodowa stała się specjalnością na studiach II stopnia (magisterskich), na kierunku turystyka i rekreacja i miała być przede wszystkim kontynuacją specjalności rekreacja ruchowa, studiów I stopnia tegoż kierunku. W debiutanckim roku 2011/2012 – utworzono jedną grupę. Już w roku kolejnym – 2012/2013 – liczba chętnych znacznie wzrosła i utworzono dwie, pełne grupy dziekańskie. W tym samym roku podjęto decyzję o przeniesieniu turystyki przygodowej na studia licencjackie (już od roku 2013/2014). Argumentem przemawiającym za tą zmianą był charakter specjalności, dający studentom możliwość pewnej preorientacji w zakresie wielu form aktywności przygodowej, ukierunkowania swoich zainteresowań i zaplanowania dalszej ścieżki edukacji na II stopniu studiów. Od października 2013 r., logiczną kontynuacją turystyki przygodowej na studiach magisterskich stała się specjalność zarządzanie projektami outdoor, której charakter jest ukierunkowany na kształtowanie kompetencji menedżerskich. W efekcie Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie posiada w swojej ofercie pierwsze w kraju, pełne, dwustopniowe studia profilowane w kierunku turystyki przygodowej oraz szeroko pojętego nurtu outdoor. Obszary te coraz częściej znajdują odbiorców nie tylko wśród pedagogów, ale i w przechodzącej kryzys branży MICE. W 2019 r. turystyka przygodowa stała się w Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie samodzielnym kierunkiem studiów.

---

² Było to m.in. zlikwidowanie w 2010 r. zajęć terenowych, czyli letnich obozów wędrownych i wycieczek zimowych, realizowanych w toku studiów na kierunku Wychowanie Fizyczne, będących dopełnieniem części teoretycznej przedmiotu turystyka szkolna. Celem przedmiotu w jego obecnej, bardzo ubogiej postaci, jest nadal kształcenie nauczycieli WF w zakresie kompetencji służących organizacji i animacji turystyki szkolnej.

³ Określenie używane przez praktyków w odniesieniu do sektora podróży służbowych i turystyki biznesowej. Akronim MICE oznacza *meetings, incentives, conferences, events/exhibitions*. W zależności od źródła spotykane są też inne skróty i interpretacje, np. w Kanadzie stosuje się skrót: MC&IT (*meetings, conventions and incentive travel*).

Przestrzenne formy aktywności przygodowej

W odpowiedzi na niekorzystne przekształcenia programów nauczania w Akademii Wychowania Fizycznego, powstająca specjalność z założenia miała przeciwdziałać tym zmianom. Zgodnie z ideowymi założeniami edukacji przygodą⁴, do programu nauczania wprowadzono bogatą ofertę zajęć terenowych jako warunku przekazywania wiedzy prakseologicznej oraz skutecznego wdrażania umiejętności jej atrakcyjnego wykorzystania do praktycznej realizacji programów przygodowych. Celem owego praktycznego bloku zajęć jest również kształtowanie w naturalnym środowisku wybranych form aktywności rekreacyjnej, wysokich kompetencji w budowaniu relacji na płaszczyznach określonych poprzez kontakt człowieka ze środowiskiem jego działania, ze sprzętem wykorzystywanym w tym działaniu, oraz przez kontakt z drugim człowiekiem (np. poprzez współdziałanie). W ramach opisywanego bloku studenci mają do wyboru szeroką gamę form aktywności fizycznej, uruchamianych w zależności od preferencji. Względy organizacyjne, liczba studentów w grupach i podział na grupy ćwiczeniowe, stwarzają dodatkowo sytuację konieczności dokonania pewnych wyborów związanych – poza osobistymi preferencjami również – z korzyścią poszczególnych grup (przedmiotów, na które zgłasza się zbyt mała liczba chętnych, nie uruchamia się). Istotne jest, że obok form aktywności, wymagających większych nakładów finansowych (np. wypożyczenie specjalistycznego sprzętu lawinowego i narciarskiego), znalazły się również takie, które są możliwe do zrealizowania bez ponoszenia dodatkowych kosztów (np. wspinaczka skałkowa, biegi terenowe, slackline). Słuszność wprowadzenia do programu nauczania tak obszernej propozycji zajęć plenerowych potwierdził sondaż pilotujący prezentowane w dalszej części artykułu badania. Wyniki sondażu wskazywały na to, że znaczenia nabiera wszechstronność i kreatywność pracowników (konsekwencja oszczędności wprowadzanych np. w realizacji programów motywacyjnych). Wspecjalizowanie potencjalnego pracownika w jednej konkretnej dziedzinie, potwierdzone np. uprawnieniami instruktorskimi może być istotne, ważniejsza z punktu widzenia pracodawcy jest jednak praktyczna znajomość możliwie bogatej oferty.

---

⁴ Niezwykle ważny i inspirujący dla rozwoju nurtów adventure i outdoor w Polsce był i nadal pozostaje cykl konferencji Edukacja przygodą oraz inicjatywy i publikacje będące ich efektem, m.in.: *Przygoda w edukacji i edukacja w przygodzie. Outdoor i adventure education w Polsce*, red. A. Bąk, A. Leśny, E. Palamer-Kabacińska, Warszawa 2014.

Przedmioty teoretyczne w programie specjalności

Turystyka przygodowa ma na celu także wzbogacenie wykształcenia absolwenta kierunku turystyka i rekreacja o wiedzę, która będzie odpowiadała aktualnym oraz przewidywanym potrzebom branży. Dotyczy to oferowanych usług, a w konsekwencji niezbędnej do ich realizacji kadry. Zgodnie z wyraźną tendencją przemian i wzrostem zainteresowania wykorzystaniem przez branżę MICE nowych form aktywności dla zapewnienia rozrywki, osiągnięcia stanu ekscytacji oraz w celu uczenia się, program specjalności uzupełniają cztery przedmioty teoretyczne, realizowane w tradycyjnej formie wykładów i ćwiczeń. Obejmują one problematykę uwarunkowań aktywności ruchowej człowieka, zapewnienia bezpieczeństwa na etapie realizacji wydarzeń, teoretycznych założeń pedagogiki przygody oraz elementów zarządzania tym sektorem w nawiązaniu do specyfiki branży. Treści te są realizowane w czasie zajęć z następujących przedmiotów; podstawy wiedzy o przestrzennych formach aktywności przygodowej, pedagogika przygody, metodyka i bezpieczeństwo prowadzenia zajęć w plenerze, zarządzanie w turystyce przygodowej.

Praktyki

Bieg turystyki przygodowej o nazwie Koniczynka Trail Marathon, odbywa się co roku w pierwszej połowie maja na terenie Ojcowskiego Parku Narodowego. Jest to impreza otwarta i bezpłatna dla wszystkich uczestników, przygotowywana przez cały rok akademicki przez studentów kolejnych lat specjalności. W bardzo wymagającym biegu o charakterze górskim, na dystansie maratonu i półmaratonu, co roku biorą udział również byli studenci specjalności. Najistotniejszym założeniem tej formy realizacji dydaktyki jest zaangażowanie studentów w tworzenie wspólnego dzieła, spełnianie pewnego czynu na rzecz szerszej społeczności (biegaczy). Jest to praca oparta na założeniach *service learning*. Cechą wyróżniającą ten nurt jest nacisk na urozmaicenie procesu nauczania (poprzez wolontariat) z równoczesnym ożywieniem życia społeczności i integracją. Formuła ta pozwala na lepsze zrozumienie mechanizmów zmieniającego się rynku pracy oraz określonych środowisk poprzez realny wpływ na rozwiązanie konkretnego problemu. Według Angrosino (2009: 144) nurt *service learning* zawdzięcza swoją popularność raportowi *Principles of good practice for combining service and learning* (Zasady dobrej praktyki dla łączenia służby i nauczania) przygotowanemu przez Fundację Johnson Wingspread w celu rozwijania i promowania *service learning* jako strategii pedagogicznej.

Studenci specjalności turystyka przygodowa zostają zaangażowani w pracę zespołową nad przygotowaniem wydarzenia, jakim jest impreza biegowa Koniczynka Trail Marathon, ciesząca się już od inauguracyjnego roku 2012 dużą popularnością i bardzo dobrymi opiniami. Środowisko biegaczy w Polsce docenia szczególnie: niekomercyjny charakter imprezy, jej kameralność (ok. 180 uczestników), urokliwą i trudną trasę oraz wyjątkową atmosferę (ponieważ bieg jest przygotowywany przez wolontariuszy amatorów). Do zadań studentów należy m.in.: praca przy projektowaniu i wypalaniu medali (jest to jedna z nielicznych imprez tego typu, w której medale dla uczestników są przygotowywane ręcznie), scenariusz filmu, nagrania i montaż filmu będącego zapowiedzią i relacją z imprezy, projekty dyplomów i numerów startowych, przygotowanie dokumentów (deklaracje, regulamin, informatory), wydruk materiałów, rekonesans na trasie biegu, przygotowanie trasy biegu, prowadzenie fanpage fb, zakup i organizacja pracy w zakresie potrzebnych materiałów, kontakt z GOPR, przygotowanie i opracowanie numerów kontaktowych, pozyskiwanie ewentualnych sponsorów, organizacja i transport wody dla zawodników, przygotowania w dniu poprzedzającym bieg, kompleksowa obsługa biegu z podziałem na zadania na trasie oraz obsługa punktu centralnego biegu (sekcje: rejestracja i pomiar czasu, depozyt, punkty na trasie, punkt odżywczy itp.), opracowanie wyników biegu, relacje po biegu (filmowe, fotograficzne).

W ostatnich latach ze względu na powszechny udział w biegu absolwentów a zarazem byłych organizatorów, pojawiła się nowa inicjatywa o nazwie „Koniczynkowe przedszkole”. Dzięki temu absolwenci, którzy przyjeżdżają na bieg i chcą w nim uczestniczyć, mogą powierzyć swoje dzieci opiece animatorów. Dla dzieci organizowany jest m.in. Mini Koniczynka Marathon na dystansie 42 metrów. Finałem wszystkich tych przygotowań jest impreza biegowa integrująca środowisko biegowe, „weteranów” tego konkretnego biegu, jego nowych uczestników, nowych organizatorów a także absolwentów turystyki przygodowej. Element łączenia służby i nauczania podawany przez Angrosino (2009: 144) jest zatem niepodważalny.

Badania wpływu ukończenia studiów o kierunku turystyka i rekreacja ze specjalnością turystyka przygodowa na zapoczątkowanie kariery zawodowej w branży turystycznej

Do przeprowadzenia badań zastosowano metodę ilościową – metodę sondażu diagnostycznego na niewielkiej próbie. Jest ona sposobem gromadzenia

wiedzy o różnego typu zjawiskach społecznych, opiniach, poglądach i preferencjach wybranej zbiorowości. Za pomocą sondażu bada się wybraną spośród populacji próbę reprezentacyjną (Pilch, Bauman 2001: 79–81). Metoda zastosowana w prezentowanych badaniach dotyczy niewielkiej próby – wynika to z ograniczonej liczby polskich firm organizujących turystykę przygodową lub wyjazdy z uwzględnieniem jej elementów. Posłużono się techniką ankietową, która jest typowa dla sondażu diagnostycznego. Przedmiotem badań było zjawisko turystyki przygodowej we współczesnym rynku turystycznym. Celem badań zaś, poznanie preferencji podczas rekrutacji na stanowisko związane z turystyką w firmach organizujących imprezy turystyczne oraz zbadanie wpływu posiadania dyplomu ukończenia studiów na kierunku turystyka i rekreacja ze specjalnością turystyka przygodowa (w dalszej części pracy określanej jako dyplom ze specjalnością turystyka przygodowa) na podniesienie szansy na zatrudnienie.

Problem główny sprowadza się do pytania: Czy ukończenie studiów na kierunku turystyka i rekreacja ze specjalnością turystyka przygodowa podnosi absolwentom szanse na zdobycie pracy w zawodzie? Informacja na ten temat jest niezwykle istotna przede wszystkim dla studentów, którzy dokonują wyboru specjalności na kierunku turystyka i rekreacja. Przydatna może być również dla absolwentów, którzy nie wiedzą czy dyplom turystyki przygodowej będzie istotnym argumentem podczas rozmowy kwalifikacyjnej, decydującej często o zatrudnieniu. Z wyników badań może skorzystać też uczelnia – wyciągnięte wnioski mogą pomóc władzom i pracownikom w podejmowaniu decyzji odnośnie zmian w strukturze specjalności na studiach licencjackich i magisterskich. Wreszcie, badania mogą być również interesujące dla innych uczelni i instytucji zajmujących się kształceniem, które być może znajdą odpowiedź na pytanie, czy warto otwierać kierunek, specjalność lub kurs o takim profilu.

Zagadnienia szczegółowe mają na celu doprowadzenie do analizy problemu głównego. Zawarte są one w następujących pytaniach:

1. Jakie znaczenie, podczas rekrutacji na stanowisko związane z turystyką, ma posiadanie przez kandydata uprawnień/umiejętności wynikających z odbycia kursów związanych z branżą turystyczną?
2. Jakie kryteria (poza wykształceniem i przebytymi kursami) mają wpływ na zatrudnienie w firmie turystycznej?
3. Czy umiejętności oraz wiedza zdobywana przez studentów w ramach programu turystyki przygodowej są przydatne w firmie turystycznej?

4. Czy dyplom ukończenia studiów na kierunku turystyka i rekreacja ze specjalnością turystyka przygodowa jest atutem podczas rekrutacji w firmie turystycznej?
5. Jakie są zależności między różnymi kryteriami, brany pod uwagę przez pracodawcę poszukującego nowego pracownika?

W ankiecie wzięło udział 40 firm z całej Polski. Zdecydowana większość respondentów to firmy działające w branży MICE. Szczególnie związane z turystyką przygodową są wyjazdy *incentive*, czyli wyjazdy firmowe o charakterze motywacyjno-integracyjnym. Imprezy tego typu cechują się dużą atrakcyjnością oraz bogatym programem, stąd często pojawiające się elementy, takie jak: wycieczki samochodami terenowymi, spływy raftingowe, paintball i wiele innych. Niewielką, lecz wyróżniającą się część respondentów stanowią pracownicy przedsiębiorstw wysoko wyspecjalizowanych, nastawionych na klientów indywidualnych. W przypadku tych badań są to firmy zajmujące się konkretnie turystyką przygodową, czyli np. turystyką górską, kajakową. W skali Polski jest ich dużo mniej niż firm działających w szeroko pojętej branży MICE – stąd znacznie mniejszy odsetek w tych badaniach. Wszystkie firmy organizują wyjazdy krajowe i zagraniczne, z przewagą zagranicznych. Zlokalizowane są głównie w województwach mazowieckim, małopolskim, śląskim i pomorskim.

Ankietowanymi były osoby decyzyjne w kwestii zatrudniania pracowników w firmach, które organizują wyjazdy o charakterze przygodowym lub zawierające element przygody, czyli prezesi, menedżerowie lub właściciele firm. W związku z tym przeprowadzenie badania nie było łatwe, w większości przypadków bezpośredni kontakt z właściwą osobą był niemożliwy i zazwyczaj przekazywano informację przez sekretariat.

Próbie kontaktu zainicjowano z 98 firmami z całej Polski, 58 osób podjęło próbę wypełnienia ankiety, z czego 40 osób ukończyło ankietę. Spośród wypełnionych w całości ankiet, na 3 z nich odpowiedzi udzielono telefonicznie (na prośbę ankietowanych). W pozostałych 37 przypadkach respondenci wypełniali ankietę samodzielnie, wykorzystując stronę internetową.

Zdecydowano się na następującą taktykę:

1. Odszukiwanie firm organizujących imprezy związane z turystyką przygodową za pomocą Internetu.
2. Zbieranie potrzebnych danych kontaktowych (numer telefonu, adres e-mail) firm.
3. Kontakt telefoniczny z firmą – próba bezpośredniego połączenia z osobą decyzyjną w kwestii zatrudniania pracowników.

4. W przypadku kontaktu z osobą decyzyjną – propozycja wypełnienia ankiety telefonicznie lub wysłania jej na adres e-mail.
5. W przypadku kontaktu jedynie z sekretariatem – wysłanie ankiety na adres e-mail oraz prośba o przekazanie jej właściwej osobie.
6. W przypadku braku jakiegokolwiek kontaktu z firmą – ponowny kontakt telefoniczny (do trzech prób).

Wyniki badań

Wpływ posiadania uprawnień/umiejętności wynikających z odbycia kursów związanych z branżą turystyczną na zatrudnienie. Wyniki ankiet pomagają znaleźć odpowiedź na pytanie, czy posiadanie uprawnień/umiejętności wynikających z odbycia kursów związanych z branżą turystyczną (np. instruktor rekreacji ruchowej, wychowawca kolonijny czy pilot wycieczek) podnoszą szansę na zatrudnienie. Odpowiedzi respondentów wskazują, że posiadanie kursu związanego z branżą turystyczną, w zdecydowanej większości firm ma znaczenie podczas rekrutacji i jest atutem, nie jest to jednak konieczny wymóg. Pojawiło się jednak kilka przedsiębiorstw, w których wymogiem jest posiadanie konkretnych uprawnień/umiejętności, lub w których posiadanie uprawnień/umiejętności wynikających z odbycia kursów związanych z branżą turystyczną nie ma znaczenia. Wyniki ankiet wskazują na następującą zależność: firmy, które wskazały dwie skrajne odpowiedzi (kursy są wymagane, kursy są nieistotne), to w dużej części firmy wyspecjalizowane w jednym, konkretnym rodzaju aktywności. W przypadku tej ankiety, były to firmy zajmujące się: kajakarstwem i raftingiem, żeglarstwem, turystyką górską i wspinaczką, windsurfingiem, kitesurfingiem i katamaranami.

Jednym ze sposobów na znalezienie właściwych pracowników jest surowa rekrutacja – może to być potwierdzenie swoich umiejętności i uprawnień przebytymi kursami, które będą świadczyć o wykwalifikowaniu pracownika. Drugim sposobem jest szkolenie wewnętrzne kandydatów na pracowników, które daje pracodawcy pewność posiadanych przez przyszłego pracownika umiejętności.

Część ankietowanych, a dokładnie 35%, określiło również jakie umiejętności/uprawnienia, wynikające z odbycia kursów związanych z branżą turystyczną są szczególnie pożądane w ich firmach. Poniżej znajdują się najczęściej powtarzające się odpowiedzi.

- Kurs pilota wycieczek – 15% ankietowanych,
- Kurs instruktora sportów wodnych (rafting, kajakarstwo, żeglarstwo) – 10% ankietowanych,
- Kurs instruktora sportów zimowych (narciarstwo, snowboard) – 7,5% ankietowanych,
- Kurs przewodnicki – 5% ankietowanych,
- Kurs językowy – 5% ankietowanych.

W odpowiedziach pojawiły się też inne kursy instruktorskie (wspinaczka, fitness, joga), kurs animatora czasu wolnego, kursy medyczne oraz specjalistyczne kursy WOPR i Polskiego Związku Alpinizmu.

Podsumowując: posiadanie przez kandydata umiejętności/uprawnień, wynikających z odbycia kursów związanych z branżą turystyczną jest atutem dla większości pracodawców, nie jest to jednak wymóg konieczny. Najbardziej cennie w branży uprawnienia to kurs pilota wycieczek, kurs instruktora sportów wodnych i zimowych, kurs przewodnicki oraz kurs językowy. Niektóre z nich np. kurs pilota wycieczek, czy przewodnika, to uprawnienia wymagane do podjęcia pracy na danym stanowisku. Inne np. kursy instruktorskie czy językowe, nie tyle są obowiązkowe, co świadczą o umiejętnościach pracownika.

Pozostałe kryteria mające wpływ na zatrudnienie pracownika

Chodzi tu o inne niż wykształcenie i posiadane kursy kryteria, które musi spełniać pracownik przedsiębiorstwa turystycznego. Informację na ten temat zaczerpnięto z wyników ankiet, a dokładnie z odpowiedzi udzielanych na pytanie: „Co oprócz wykształcenia i ewentualnych kursów, wpływa na zatrudnienie personelu w państwie firmie?”

Pytanie było otwarte i umożliwiło ankietowanym wpisanie dowolnej treści. Z powodu zróżnicowania odpowiedzi, stworzono pięć, najczęściej powtarzających się, następujących kategorii: doświadczenie, znajomość języków obcych, osobowość, pasje i zainteresowania, wiedza i umiejętności związane z branżą.

Poza wykształceniem i kursami, na zatrudnienie bardzo duży wpływ ma osobowość kandydata. Cechy, na które pracodawcy zwracają szczególną uwagę, to te ułatwiające kontakty z ludźmi, czyli otwartość, komunikatywność, tzw. umiejętności interpersonalne. Poza tym liczą się kreatywność, zaangażowanie, samodzielność, kultura osobista, prezencja i chęć rozwoju umiejętności. Ważnym kryterium jest doświadczenie. Poza doświadczeniem zawodowym,

istotne (a dla niektórych firm najistotniejsze) jest doświadczenie zdobywane podczas prywatnych podróży. Oprócz wymienionych elementów, pracodawcy zwracają uwagę na znajomość języków obcych (w niektórych przypadkach minimum to dwa języki), umiejętności związane z branżą turystyczną (takie jak ogólna wiedza o świecie lub umiejętność nawiązywania kontaktu z klientami) oraz zainteresowania i pasje.

Charakterystyka umiejętności zdobywanych w ramach specjalności turystyka przygodowa pod kątem przydatności w firmie turystycznej

Z badanych firm aż 95% przyznaje, że umiejętności, zdobywane przez studentów w ramach specjalności turystyka przygodowa⁵ są przydatne dla ich pracownika. 55% spośród nich uzasadniło swoją odpowiedź. Na podstawie analizy uzasadnień stworzono listę tych, które pojawiły się najczęściej:

- Wymienione umiejętności i wiedza zdobyte na studiach są dobrym przygotowaniem merytorycznym pracownika – firma nie musi uczyć od podstaw, a posiadana wiedza jest punktem wyjścia do zdobywania praktyki i rozwoju kariery zawodowej, zwłaszcza dla osób mało doświadczonych, bezpośrednio po studiach;
- Tego typu wiedza jest bardzo przydatna przy organizowaniu wyjazdów, projektów i imprez oraz ich realizacji – dzięki nowym, ciekawym pomysłom, wiedzy z zakresu bezpieczeństwa czy dostosowaniu formy wyjazdu do grupy;
- Zdobywanie takiej wiedzy i umiejętności buduje doświadczenie;
- Podjęcie takiej specjalności świadczy o pasji i niestandardowych zainteresowaniach;
- Wiedza ta jest przydatna, ale niewystarczająca – najwięcej umiejętności zdobywa się w pracy z klientami.

Wśród ankietowanych tylko 5% wskazało, że wiedza i umiejętności zdobywane w ramach zajęć na specjalności turystyka przygodowa, są nieprzydatne w ich firmach, uzasadniając swoje stanowisko w następujący sposób:

- Zaprezentowane umiejętności, to wszystko i nic – absolwenci specjalności turystyka przygodowa nie są specjalistami w żadnej dziedzinie.

---

⁵ Umiejętności, które były wymienione w ankiecie to: organizowanie i przeprowadzanie imprez turystycznych, zarządzanie i bezpieczeństwo w turystyce przygodowej, formy aktywnego wypoczynku, np. turystyka wysokogórska, kajakowa, skitourowa, konna.

- Nie trzeba kończyć kierunku ze specjalnością turystyka przygodowa, żeby zdobyć wymienione umiejętności i być kompetentnym pracownikiem w branży turystycznej.

Podsumowując, zdecydowana większość respondentów przyznaje, że umiejętności i wiedza zdobywane w toku studiów na specjalności turystyka przygodowa, są przydatne w firmie turystycznej. Uzasadnieniem tego stanowiska jest głównie fakt, że dzięki zajęciom odbywanym w ramach omawianej specjalności, absolwenci zdobywają podstawową znajomość branży oraz umiejętności przydatne przy organizowaniu tego typu imprez. Warto zauważyć, że ankietowani zwracają również uwagę na doświadczenie, które zyskują studenci dzięki odbywanym zajęciom i obozom oraz na kształtujące się w nich pasje i zainteresowania. Jak wynika z analizowanego uprzednio pytania, doświadczenie to ważne kryterium podczas rekrutacji, natomiast zainteresowania i pasje mają znaczenie w przypadku niektórych firm. Trzeba jednak zaznaczyć, że pojawili się też respondenci stwierdzający niewielką użyteczność zajęć na specjalności turystyka przygodowa lub jej brak. Odmienne stanowisko w tej kwestii wynika głównie z wymogów posiadania doświadczenia branżowego oraz specjalistycznej wiedzy i umiejętności, których nie zdobędzie się w ramach studiów.

Wpływ posiadania dyplomu ukończenia studiów na kierunku turystyka i rekreacja ze specjalnością turystyka przygodowa na zatrudnienie w branży turystycznej

W ankiecie posłużono się pytaniem sformułowanym następująco: „Czy gdyby Państwa firma poszukiwała pracownika na stanowisko związane z turystyką, posiadanie dyplomu ze specjalnością turystyka przygodowa byłoby atutem?”

Na podstawie otrzymanych odpowiedzi należy stwierdzić, że dla zdecydowanej większości firm dyplom ze specjalnością turystyka przygodowa, byłby atutem. Ponad połowa ankietowanych nie określa jednak swojego stanowiska zdecydowanie, wybierając odpowiedź „raczej tak”. Najmniejszy odsetek respondentów wyraził skrajnie negatywny stosunek, zaznaczając odpowiedź „zdecydowanie nie”.

Podsumowując: Posiadanie dyplomu ukończenia studiów na kierunku turystyka i rekreacja ze specjalnością turystyka przygodowa jest pozytywnie odbierane przez większość firm biorących udział w badaniu. Warto zwrócić uwagę, że odpowiedzi na analizowane pytanie nie wykazują powiązania z innymi. Jedyna zależność widoczna jest w przypadku respondentów, którzy

zaznaczyli skrajnie pozytywną odpowiedź („Zdecydowanie tak”) – wszyscy prezentujący to stanowisko uważają, że umiejętności oraz wiedza, zdobywane w toku studiów na specjalności turystyka przygodowa są przydatne, a we wszystkich tych firmach pracują osoby, które ukończyły kierunek studiów związany z turystyką.

Zależności między różnymi kryteriami, branżami pod uwagę przez pracodawcę, poszukującego nowego pracownika

Aby móc jeszcze dokładniej zbadać wpływ ukończenia studiów na specjalności turystyka przygodowa na możliwość znalezienia pracy przez absolwentów, poproszono ankietowanych o sporządzenie rankingu. Respondenci mieli uporządkować poszczególne kryteria od najważniejszego do najmniej istotnego. Kryteria były następujące: wykształcenie, przebyte kursy, doświadczenie w branży, osobowość, znajomość języków obcych, inne.

Na pierwszym miejscu firmy stawiają przede wszystkim **d o ś w i a d c z e n i e** (ponad połowa respondentów). Kryterium to ma znaczną przewagę nad pozostałymi, stąd wniosek, że jest ono najważniejsze podczas rekrutacji na stanowisko związane z turystyką. Należy jednak zaznaczyć, że stosunkowo duża część respondentów wskazała na pierwszym miejscu osobowość (ponad 1/3 ankietowanych).

Miejsce drugie to głównie **z n a j o m o ś ć j ę z y k ó w o b c y c h**, choć kryterium to nie ma aż takiej przewagi. Wielu ankietowanych wskazało **o s o b o w o ś ć** jako drugą w rankingu.

Miejsce trzecie jest zdecydowanie najmniej zróżnicowane. Największy odsetek respondentów wskazał tutaj osobowość, następnie znajomość języków obcych i wykształcenie.

Na czwartym miejscu plasuje się przede wszystkim **w y k s z t a ł c e n i e**. Prawie połowa ankietowanych umieściła je jako przedostatnie w rankingu. Ponad 1/3 respondentów, wskazała tu przebyte kursy.

Na ostatnim, piątym miejscu, umieszczono głównie przebyte kursy – są więc one najmniej istotnym kryterium podczas rekrutacji pracowników. Poza kursami, wykształcenie i znajomość języków obcych, były też stosunkowo często przydzielane do najmniej ważnych kryteriów.

Podsumowując: Podczas rekrutacji na stanowisko związane z branżą turystyczną zdecydowanie najważniejszymi kryteriami są doświadczenie i osobowość. Najczęściej umieszczano je na pierwszych trzech miejscach w rankingu.

Najmniej istotne natomiast są wykształcenie i przebyte kursy, plasujące się na ostatnich miejscach rankingu. Należy jednak zaznaczyć, że wykształcenie ma mimo wszystko większe znaczenie niż kursy. Znajomość języków obcych została umieszczona na różnych miejscach w rankingu, głównie na drugim, trzecim i piątym. Jest to ciekawe zjawisko, które można wyjaśnić na podstawie komentarza jednego z ankietowanych. Umieścił on znajomość języków obcych na ostatnim miejscu w rankingu, zaznaczając jednak, że spełnienie tego kryterium jest bezwzględny wymogiem i należałoby je zaznaczyć niezależnie, obok rankingu. Na podstawie tego komentarza możemy wywnioskować, że znajomość języków jest bardzo ważna i część respondentów z tego powodu umieściła to kryterium na drugim miejscu rankingu, a część na samym końcu jako element niebiorący udziału w rankingu.

Wnioski

Ukończenie studiów o specjalności turystyka przygodowa w ogólnej ocenie respondentów jest atutem. Jednak wyniki ankiety jednoznacznie pokazują, że wykształcenie nie jest brane pod uwagę w pierwszej kolejności, w przeciwieństwie do doświadczenia czy osobowości. Jest to bardzo cenna informacja dla studentów i absolwentów, wiążących swoją przyszłość z branżą turystyczną. Student w trakcie studiów powinien przede wszystkim zadbać o zdobycie doświadczenia, które niekoniecznie musi wiązać się z pracą zawodową. W przypadku branży turystycznej duże znaczenie mają własne podróże i doświadczenia związane z turystyką. Ponadto trzeba doskonalić umiejętności interpersonalne oraz rozwijać cechy osobowościowe, takie jak kreatywność czy samodzielność. Dotyczy to przede wszystkim tych, którzy chcą spełnić się w branży turystycznej, ale nie posiadają wrodzonych indywidualnych predyspozycji. Znajomość języków obcych również jest bardzo ważna, wręcz konieczna na stanowisku związanym z turystyką. Warto zwrócić uwagę na to, że zarówno doświadczenie, umiejętności interpersonalne, jak i znajomość języków obcych można zdobyć w ramach studiów. Ciekawe jest również to, że wśród nielicznych firm, dla których wykształcenie jest szczególnie ważne, dyplom ze specjalnością turystyka przygodowa jest atutem. Nawet ci respondenci, dla których wykształcenie jest na dalszym planie, pozytywnie odbierają ukończenie turystyki przygodowej, o ile w ramach specjalności studenci zdobywają doświadczenie, nabywają umiejętności potrzebne w organizowaniu

różnych imprez turystycznych oraz rozwijają pasje i zainteresowania, które też są ważne w branży turystycznej.

Odpowiedź na pytanie: Czy posiadanie dyplomu ukończenia studiów ze specjalnością turystyka przygodowa podnosi szansę na zdobycie pracy w zawodzie? – jest złożona. Samo posiadanie dyplomu może być atutem, jednakże zazwyczaj bardziej niż wykształcenie liczy się doświadczenie i osobowość. Jeśli natomiast dyplom ze specjalnością turystyka przygodowa jest potwierdzeniem zdobytych konkretnych umiejętności, doświadczenia turystycznego, zainteresowań związanych z różnorodnymi aktywnościami outdoorowymi, wtedy dla wielu firm będzie to silny argument przemawiający za zatrudnieniem.

Wydaje się, że istotnym czynnikiem mającym wpływ na wyniki badań jest fakt, iż sektor turystyki przygodowej w Polsce, nie jest tak silnie rozwinięty jak ma to miejsce na świecie. Trendy ogólnoświatowe, przykłady i dane przytoczone we wstępie, a także niedaleki przykład Czech, które wśród krajów rozwijających się w roku 2018 zajęły czołową pozycję w rankingu krajów konkurencyjnych w zakresie turystyki przygodowej wskazują jednak, że rynek tych usług w Polsce w najbliższym czasie będzie się intensywnie rozwijał.

Bibliografia

- Angrosino M.V. 2009. *Obserwacja w nowym kontekście. Etnografia, pedagogika i rozwój problematyki społecznej*, [w:] *Metody badań jakościowych*, red. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 144.
- ATT. 2019. *Adventure Travel Trends*, dostęp: <https://www.adventuretravelnews.com/research-adventure-travel-evolves-to-encompass-immersive-experiences-cultural-encounters> (otwarty 14.01.2020), dostęp: <https://www.adventuretravel.biz/research/2019-industry-snapshot> (otwarty 14.01.2020).
- ATTA. 2019. *New Traveler Research*, dostęp: <https://www.adventuretravelnews.com/ifcworld-bank-group-and-atta-new-traveler-research-confirms-trends-in-adventure-traveler-preferences-and-u-s-adventure-market-size> (otwarty 14. 01.2020).
- Bąk A., Leśny A., Palamer-Kabacińska E. 2014. *Przygoda w edukacji i edukacja w przygodzie. Outdoor i adventure education w Polsce*, Fundacja Pracownia Nauki i Przygody, Warszawa.
- Durydiwka M. 2003. *Turystyka przygodowa*, „Prace i Studia Geograficzne”, t. 32, Warszawa, s. 159–172.
- Fennell D. 1999. *Ecotourism an introduction. Sustainable development*, Huddersfield, s. 51.
- Nowacki M. 2011. *Czym jest turystyka przygodowa?*, [w:] *Teoria i praktyka usług turystycznych, rekreacyjnych i hotelarsko-żywnieniowych w świetle badań*, red. W. Siviński, D. Tauber, E. Mucha-Szajek, Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii, Poznań, s. 281–290.

- Palmer-Kabacińska E. 2012. *Miejsce pedagogiki przygody w naukach pedagogicznych*, [w:] *Edukacja przygodą. Outdoor i adventure education w Polsce: teoria, przykłady, konteksty*, red. E. Palmer-Kabacińska, A. Leśny, Fundacja Pracownia Nauki i Przygody, Warszawa, s. 12–33.
- Pilch T., Bauman T. 2001. *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa, s. 79–81.
- Ręgwelski T. 2011. *Wkład prof. Andrzeja Matuszyka w utworzenie i działalność Zakładu Alpinizmu i Turystyki Kwalifikowanej AWF w Krakowie*, [w:] *Góry – Człowiek – Turystyka*, red. P. Cybula, M. Czyż, S. Owsianowska, Wydawnictwo PROKSENIA, Kraków, s. 35–42.
- Rokowski R. 2011. *Zarys biografii prof. Andrzeja Matuszyka*, [w:] *Góry – Człowiek – Turystyka*, red. P. Cybula, M. Czyż, S. Owsianowska, Wydawnictwo PROKSENIA, Kraków, s. 23–28.
- Sonelski W. 2013. *Turystyka przygodowa jako forma turystyki aktywnej?*, [w:] *Turystyka aktywna w Województwie Śląskim, wybrane zagadnienia*, red. R. Tomik, AWF, Katowice, s. 25–43.
- Swędziol W. 2014. *Ryzyko w zachowaniu młodzieży. Materiały do dyskusji nad ryzykiem w przygodzie i edukacji*, [w:] *Przygoda w edukacji i edukacja w przygodzie. Outdoor i adventure education w Polsce*, red. A. Bąk, A. Leśny, E. Palamer-Kabacińska, Fundacja Pracownia Nauki i Przygody, Warszawa, s. 50–73.
- Swędziol W. 2017. *O poszukiwaniu przygody we współczesnym świecie*, [w:] *Transgresja jako zjawisko w kulturze. w kręgu szans i zagrożeń*, red. A. Ciążęła, S. Jaronowska, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa.
- UNTWO. 2014. *Global report on adventure tourism*, dostęp: <https://skift.com/wp-content/uploads/2014/11/unwto-global-report-on-adventure-tourism.pdf> (otwarty 14.01.2020).